

Detta är en digital faksimilutgåva av
Donald Broady & Bo Helgeson, "Farväl till arbetsdelningen?
Den västtyska diskussionen om Horst Kerns och Michael Schumanns nya studie",
s. 59-86 i Donald Broady (red.), Professionaliseringsfällan,
Carlssons Bokförlag, Stockholm 1985.

Tillgänglig från
www.skeptron.uu.se/broady/sec/p-broady-helgeson-85-farval.pdf

DONALD BROADY OCH BO HELGESON

Farväl till arbetsdelningen? Den västtyska diskussionen om Horst Kerns och Michael Schumanns nya studie

*

Donald Broady, Högskolan för lärarutbildning i Stockholm och Bo Helgeson, Tekniska högskolan i Luleå, presenterar en aktuell västtysk diskussion om ny teknik och arbetslivets förändring. Nyligen publicerade de ledande arbetssociologerna Horst Kern och Michael Schumann resultaten från en ny studie, som inom industrins kärnområden visar på tendenser till högre kvalifikationskrav och minskad arbetsdelning, arbetsuppgifter med mer självständighet och ansvar, etc (för dem som inte blir arbetslösa, väl att märka). De tayloristiska rationaliseringsstrategierna avlöses av "nya produktionskoncept". Detta är resultat som går stick i stäv med den syn på arbetslivets utveckling ("polariseringsten", rekvalificeringsten") som de sista femton åren dominerat den västtyska forskningen och debatten.

Andra aktuella västtyska undersökningar, bl a av tjänstemännens arbetsvillkor, pekar nu i samma riktning: arbetsuppgifterna kommer inte att utarmas, tvärtom.

*

Farväl till arbetsdelningen?¹

Är det dags att säga farväl till arbetsdelningen? Har industriarbetets utveckling på senare år — som kännetecknats av växande klyftor mellan kvalificerade och okvalificerade arbetsuppgifter och för de flesta en utarmning av arbetets innehåll — i själva verket varit en tid av uppladdning, en inkubationstid inför en ny industriell era, med nya aldrig skådade kombinationer av arbete och ny teknik; arbetsuppgifter som inte detaljregleras av tekniken utan kräver självständig, handlingskraftig och omdömesgill arbetskraft? Kommer de okvalificerade arbetsuppgifterna helt enkelt att försvinna från de centrala områdena av arbetslivet?

Detta förutspår två framträdande tyska industrisociologer, Horst Kern och Michael Schumann, i sin nyligen utgivna och redan mycket diskuterade *Das Ende der Arbeitsteilung? Rationalisierung in der industriellen Produktion: Bestandsaufnahme, Trendbestimmung* (München: Verlag C. H. Beck, 1984).

Tongångar som åtminstone i förstone förefaller ligga nära har på senare tid också kunnat avlyssnas i Sverige, tex i tidningsdebatter om "japanisering" och kvalitetscirklar, i den av SAS inledda nya servicevågen, i amerikanska utvecklingskonsulters budskap och också i vissa fackliga ledares anföranden. En viktig skillnad är dock att Kerns och Schumanns teser bygger på omfattande empiriska studier.

I Västtyskland har mer uttalat än i Sverige den allmänna uppfattningen, också inom fackföreningarna, varit att utvecklingen lett till en ökad "utarmning" av arbetet och dequalificering av arbetskraften. Detta var också vad Kern och Schumann väntat sig när de inledde sin undersökning.

Men i stället för att finna att arbetsdelningen drivits vidare fann de på många ställen att man försökte upphäva den. I stället för ansträngningar från företagsledningen att göra sig mer oberoende av arbetarnas kvalifikationer fann de långtgående försök att bättre utnyttja dessa. I stället för att finna att arbetarna omyndigförklarades fann de ofta situationer där arbetarna snarare åtnjöt mer respekt. I stället för att finna inskränkningar i den företagsrelaterade utbildningen fann de att den bedrevs mer intensivt och med ett bredare innehåll. Allt detta — som inte passade in i den gängse bilden av den ekonomiska krisens

verkningar — fann Kern och Schumann anmärkningsvärt.

Tidigare har man med rationaliseringar strävat efter att styra det mänskliga arbetet så mycket som möjligt. Arbetet har ofta uppfattats som hinder, begränsning och potentiell störfaktor som måste kontrolleras och, om möjligt, elimineras.

Nya produktionskoncept

Denna situation håller nu på att förändras i grunden, menar Kern och Schumann. På många håll finner man nu nya ansatser till hur produktionen skall läggas upp och organiseras. Nya idéer om hur industriell produktion skall bedrivas vinner insteg bland företagsledningarna. Dessa "Nya produktionskoncept" har ett Credo med följande två, centrala trossatser:²

- Att göra produktionsprocessen oberoende av det mänskliga arbetet har inget värde i sig. Den längst möjligt drivna komprimeringen av det mänskliga arbetet medför i sig inte något ekonomiskt optimum.
- Om man försöker utnyttja arbetskraften genom att på olika sätt ställa upp en mängd restriktioner, missar man viktiga möjligheter till produktivitetsoökningar. I arbetsuppgifter som är mer helhetliga ligger inte faror utan möjligheter. Yrkesskicklighet och facklig suveränitet är produktivkrafter som det gäller att utnyttja mer än vad som hittills skett.

Detta är alltså Kerns och Schumanns *tolkning* av produktionskoncepten, det vill säga företagsledningarnas planer och program för framtidens produktion.

"... i en tid, under vilken de mänskliga, produktiva funktionerna i en allt större utsträckning ersätts av teknik, ökar samtidigt medvetandet om det mänskliga arbetets kvalitativa betydelse och man värdesätter det levande arbetets speciella egenskaper."³

De nya produktionskoncepten realiseras dock inte på ett motsätt-

ningsfritt sätt. Och motsättningar existerar på många olika plan. Även inom företagsledningen existerar oenighet om valet av strategi. Kern och Schumann beklagar att det inom industrisociologin saknas en utvecklad *managementsociologi* som skulle kunna tjäna som verktyg vid studier av företagsledningen, dess strategier och motsättningarna mellan dess olika grupperingar och intressen. Särskilt i dagens situation skulle en sådan managementsociologi behövas.⁴

Kern och Schumann ser alltså en stor potential för bättre arbetsförhållanden. Den eufori de ger uttryck för kan ibland leda tankarna till femtitalets överdrivet optimistiska teknikvurm. Men betingelserna är annorlunda idag. Bland annat har mikroelektronikens intåg skapat nya möjligheter för genomgripande förändringar i produktionen. Datorisering och automation har idag skapat förutsättningar för helt nya och frigörande former för arbetets organisering. Kern och Schumann menar dock inte att de nya produktionskoncepten ensidigt skulle vara bestämda av den tekniska utvecklingen. De är resultatet av förändringar som tvingats fram för att företagen överhuvudtaget skall kunna överleva på marknaden. Det är de enskilda företagens totala värdeförmeringsbetingelser som tvingat fram dessa åtgärder. De nya produktionskoncepten utgör enda lösningen på de krisartade problem som många företag står, eller har stått, inför.

Dessutom: det är inte alla som kommer i åtnjutande av de nya produktionskonceptens välsignelser. Kern och Schumann har främst undersökt förhållandena inom tre branscher: bilindustri, verktygsmaskinindustri och kemisk industri. Det är inom dessa tre "kärnsektorer" som de nya produktionskoncepten spelar störst roll och kommer att betyda mest i framtiden. I motsättning därtill finns andra branscher, såsom varvsindustrin, vilka kommer att förlora på utvecklingen.

Inom kärnsektorerna finner Kern och Schumann motsättningar mellan modernister och bakåtsträvarer: I bilindustrin mellan å ena sidan modernister och å andra sidan traditionalister som vill bevara fordristiska strukturer²; i maskinindustrin mellan förespråkare för ett teknokratiskt-bornerat produktionskoncept versus anhängare av ett modernare, empiriskt-ickeideologiskt produktionskoncept⁶; i den kemiska industrin mellan motståndare till respektive anhängare av en långtgående digitalisering⁷.

För en facklig rationaliseringspolitik är det, menar Kern och Schu-

mann, viktigt att inse att dessa motsättningar skapar förhandlingsöppningar i samband med rationaliseringens genomförande.

Omprövning av polariseringstesen

Den från Kerns och Schumanns tidigare studie (1970) välkända polariseringen har ändrat karaktär. Det är inte längre i lika hög grad fråga om en uppdelning i A- och B-lag inom företag och branscher. Nu tenderar den "okvalificerade" polen att smälta bort inom vissa kärnområden, där moderniseringen gått längst: här är det inte fråga om att arbetskraften skulle dequalificeras och degraderas eller utarmas — dessa företag har över huvud taget inte bruk för okvalificerad arbetskraft.

Trots all eufori återfinns även nu en mer pessimistisk grundton hos Kern och Schumann. De menar att arbetslivet alltjämt kännetecknas av polarisering, men att denna har fått en ny form. Närmare bestämt utgör *segmenteringen*, arbetsmarknadens uppdelning, den nya typen av polarisering. Skillnaderna mellan vinnare och förlorare i rationaliseringsspelet har aldrig varit större än nu, och de stora förlorarna är de arbetslösa; Kern och Schumann kallar arbetslösheten en samhällelig skandal.

Det är alltså inget motsättningsfritt lyckorike som Kern och Schumann målar upp. Tvärtom, de menar att arbetslösheten och andra omkostnader för de nya produktionskoncepten kommer att bli orimligt höga. Men de vill samtidigt peka på de möjligheter som redan nu, med den rätta politiken, öppnat sig i arbetslivet. Till skillnad från annan industrisociologisk forskning som oftast är "ex post", dvs uttalar sig om det som redan varit, har Kern och Schumann ambitionen att bedriva en slags "ex ante"-forskning, som säger något om vad som kan komma att ske.

Ex-ante analyser behövs

Man kan inte 15 år senare göra en replikation av en gammal undersökning; denna skulle bli en Prokrustessäng, hävdar Kern och Schu-

mann⁸, som i stället för en regelrätt uppföljningsstudie (vilket var deras ursprungliga avsikt⁹) valt att göra en ny och i metodiskt avseende åtskilligt annorlunda studie. De har dock återvänt till samma arbetsplatser, och ambitionen har varit att påvisa utvecklingstendenser. En sådan ansats är ovanlig genom att det är samma forskare som utför undersökningarna med femton års mellanrum.

Det ursprungliga syftet med den nya studien var att den skulle tjäna som en uppföljningsstudie till deras gamla. Med en brett upplagd empirisk undersökning skulle man kartlägga de konkreta förändringar som industriarbetet genomgått sedan mitten av 1960-talet. "Vår blick var riktad mot formerna för rationaliseringarnas historiska förlopp."¹⁰ I första hand gällde det att *rekonstruera* rationaliseringarna.¹¹

I en självkritisk tillbakablick menar dock Kern och Schumann att industrisociologin i en kanske alltför stor utsträckning ägnat sig åt att kartlägga nuvarande (eller tidigare) förhållanden på olika arbetsplatser. Däremot har det varit ont om förutsägelser som försöker ange vad som kommer att hända med industriarbetet i framtiden. Kern och Schumann använder begreppet *ex post*-analyser för att karaktärisera denna traditionella typ av kartläggningar. De menar att deras egen gamla undersökning utgör ett typiskt exempel på hur forskarna mer sysslat med att skriva biografier över rationaliseringar som utförts i det förgångna.¹² När det däremot gällt att göra uttalanden om utvecklingstendenser och om framtiden har industrisociologerna känt sig vara ute på tunn is. Man var alltså ovillig att säga något om vart utvecklingen ledde. Ofta var det först i samband med receptionen av undersökningarna som sådana uttalanden gjordes — av andra. Den så kallade polariseringstesen utgör ett förträffligt exempel på detta förhållande, skriver Kern och Schumann.¹³ (Detta är en träffande iakttagelse; om man mer noggrant tar del av Kerns och Schumanns gamla studie framgår tydligt att de faktiskt aldrig formulerade någon "tes" — i betydelsen trendframskrivning — om polarisering). Kern och Schumann pläderar idag för att industrisociologin måste förskjuta sin tyngdpunkt från de nämnda *ex post*-analyserna till *ex ante*-analyser.

Det forskningsprojekt som Kern och Schumann presenterar i boken *Das Ende der Arbeitsteilung* bär titeln *Rationalisierung und Arbeiterverhalten*¹⁴. Med begreppet rationalisering syftar de på tekniska förändringar i brett perspektiv, där också ekonomiska aspekter beaktas. Med begreppet *Arbeiterverhalten* betecknar de arbetarnas medve-

tande, förhållningssätt och deras aktiva försök att påverka utvecklingen och den form som rationaliseringarna tar sig.¹⁵

Rationaliseringarnas politiska dimensioner

Mellan de två undersökningarna har det förflutit nära femton år. Kern och Schumann har funnit att det inte skett någon mer genomgripande, konkret omvälvning av produktionen och talar därför om en relativ konstans i utvecklingen. Det har i och för sig skett stora förändringar i industrin vad gäller nya kombinationer av produktionsteknik och arbetsorganisation, något som påverkat arbetsintensitet och kvalifikationskrav. De mer grundläggande kännetecknen för industriarbetet är dock fortfarande desamma. Trots att inga genomgripande förändringar skett, betraktar Kern och Schumann 1970-talet som ett viktigt övergångsskede inför det som komma skall: Under 80-talet utvecklas en helt ny rationaliseringssituation. 70-talet var en slags inkubationstid under vilken en kvalitativt ny, förändringsinriktad kunskap byggts upp. Ny teknik och nya former av arbetsorganisation har nu mognat fram. På företagen har det byggts upp en rationaliseringspotential¹⁶ med aldrig tidigare skådade egenskaper. Under fortsättningen av 80-talet, när denna teknik introduceras i stor skala, kan vi vänta oss ett helt annat utvecklingsmönster än hittills, menar Kern och Schumann.

Kern och Schumann menar vidare att de har kunnat iakttaga en starkare politisering av rationaliseringarna. De menar att det mer och mer förefaller vara så kallade job-killing-effekter av tekniska och organisatoriska förändringar som dominerat de västtyska fackliga organisationernas inställning till ny teknik, en inställning som varit betydligt mer negativ i Förbundsrepubliken än i Sverige. Den tekniska utvecklingen har numera förlorat sin oskuld, menar Kern och Schumann.¹⁷ Men den behöver för den sakens skull inte vara av ondo. Kern och Schumann efterlyser alternativa former av rationaliseringar. Med alternativ menar de rationaliseringar som grundas på något annat än privatekonomiska vinstkalkyler.¹⁸

En av de frågor som Kern och Schumann ville undersöka var i vilken utsträckning det också hos arbetarna och deras organisationer hade byggts upp ett alternativt rationaliseringsmedvetande. Existera-

de det visioner av alternativa former för rationaliseringar? Den genomgripande förändringsprocess som nu sker kräver engagemang från många grupper i samhället, hävdar Kern och Schumann: "En moderniseringspraxis värd namnet kräver en samhällelig styrning av innovationerna. I vilken riktning och med vilka krafter?"¹⁷

Fallet bilindustrin

Bilindustrin tillhör de klassiska objekten för industrisociologin. Många studier har på ett eller annat sätt behandlat arbetsförhållandena i samband med biltillverkning. Det löpande bandet har många gånger tjänat som symbol för monteringsarbete, för arbete inom bilindustrin och för fabriksarbete överhuvudtaget. Redan i sin gamla undersökning behandlade Kern och Schumann bilarbetarnas arbetsförhållanden. För att mer tydligt visa på deras metod och relationen mellan deras gamla och deras nya studie kommer vi här att koncentrera oss på deras framställning av förhållandena inom bilindustrin. Bilindustrianalyserna kan på detta sätt fungera som en ingång till deras studie överhuvudtaget, vilket kan vara fruktbart när man närmar sig deras analyser av maskinindustri och kemisk industri. Det följande utgör stickord och kan tjäna som råmaterial för en diskussion om de nuvarande utvecklingstendenserna inom arbetslivet.

När det gäller bilindustrin har Kern och Schumann funnit att de nya produktionskoncepten — mer än i fråga om maskinindustri och kemisk industri — fortfarande främst existerar som möjligheter och tendenser, och i huvudsak utgörs av "idéer, program eller planer".²⁰ Därtill kommer att det existerar stora "osamtidigheter" i utvecklingen. De nya produktionskoncepten har ännu inte realiserats på verkstadsgolvet i full utsträckning. Kern och Schumann menar dock att det redan har skett genomgripande förändringar sedan de utförde sin första undersökning. Under 70-talets sista år har den västtyska bilindustrin satt in en ny "moderniseringsstöt" (Modernisierungsschub), vars riktning och omfattning ännu inte helt låter sig överskådas. Dess slutliga gestalt bestäms först under det nuvarande decenniet.²¹

Den tayloristiska tillverkningsfilosofin avlöses

Kern och Schumann menar att de strukturella förändringarna på bilmärknaden kommer att få en mycket stor effekt på bilarbetet. De senaste åren har det funnits tendenser till stagnation och det existerar stor överkapacitet på världsmärknaden. Konkurrensen tvingar fram kostnadssänkande rationaliseringar inom företaget och krav på försäljningsförbättrande modifieringar av de bilar som tillverkas.²² För att uppnå en stor efterfrågan gäller det att uppfylla så många önskingar som möjligt. Detta försöker man uppnå genom målinriktad produktdiversifiering.²³ Detta medför att en alltmer komplex produkt tillverkas i ett stort antal olika modeller och varianter och där livslängden på modellen är relativt kort. Seriestorleken minskar.²⁴ På olika sätt måste man uppnå en ökad flexibilitet i tillverkningen. Dessa faktorer verkar i riktning mot att den gamla fordistiska tillverkningsfilosofin gradvis och långsamt löses upp.²⁵ Henry Fords gamla princip, att köparen kunde få vilken färg som helst på bilen så länge den var svart, har heller inte längre några förutsättningar att fungera.²⁶ Det nya rationaliseringsparadigmet heter istället "Effektivitet genom flexibilitet".²⁷ Något som leder till motsättningsfyllda krav på produktionen, som skall fungera både som massfabrikation och individuell tillverkning.

En ny teknisk handlingsrepertoar har växt fram. Industrirobotar utgör ett viktigt inslag i den nya teknik som står till bilindustrins förfogande.²⁸ Till detta kommer utvecklingen av sensorteknik och teknik för styrning och sammankoppling av olika delar inom produktionsprocessen.²⁹ Under de senaste tio åren har ett teknologiutbud mognat fram som är i stånd att bära en ny automatiseringssvåg³⁰ menar Kern och Schumann.

Till dessa nya tekniska potentialer kommer en ny organisatorisk handlingsrepertoar. Integration och helhetliga arbetsuppgifter vinner terräng.³¹ Samtidigt kvarstår motsättningarna mellan traditionella ståndpunkter ("We try to reduce skill to its minimum") och nya ("Vi vill använda kvalificerade människor på ett kvalificerat sätt" respektive "Det andliga kapitalet måste utnyttjas.")³²

Krav på integration och helhetlighet

Även organisationsfilosofin håller på att förändras. Rösterna som kräver integration och helhetlighet istället för arbetsdelning och specialisering blir allt starkare. Utvecklingen grundar sig dels på missnöje med vad Kern och Schumann kallar för byråkratisk inkrustering, dels på funderingar om en uppdelning av bilindustrin på olika avdelningar inte borde ge vika för en decentraliserad struktur med relativt självständiga produktionscentra med integrerade funktioner. Detta betyder dock inte att man redan tagit kål på taylorismen³³, bara att även icke-tayloristiska organisationsmönster har börjat efterfrågas, betonar Kern och Schumann.

Kern och Schumann noterar att det redan tidigare existerat ansatser till nya, alternativa organisationsformer inom bilindustrin och hänvisar till "quality of working-life"-rörelsen i USA, de sociotekniska försöken i Skandinavien och Storbritannien och Hda-programmet (Humanisierung des Arbeitslebens, en västtysk motsvarighet till den svenska Arbetarskyddsfondens verksamhet och en viktig finansierad av västtysk arbetsmiljöforskning).³⁴ Trots denna mångfald är det fortfarande ont om konkreta erfarenheter av realiserade försök ute på företagen.³⁵

Den västtyska bilindustrin har under den senaste femårsperioden tagit sats för ett språng till en högre rationaliseringsnivå.³⁶ För närvarande karaktäriseras utvecklingen av "den integrerade arbetsinsatsens koncept".³⁷ Rationaliseringarna inom bilindustrin kännetecknas av att de är av mycket olikartad natur beroende på vilka avdelningar det gäller men att de leder till ett samlande resultat. Kern och Schumann ser inom monteringen paralleller till den tyske militärstrategen Clausewitz' tes om att marschera skilda åt men slå gemensamt ("getrennt marschieren vereint schlagen").³⁸

Kern och Schumann har funnit att man eftersträvar en trefaldig fördel:

- Ökad flexibilitet genom att personalinsatsen görs mer elastisk.
- Ökad produktivitet genom att passiva delar av arbetstiden utnyttjas bättre och genom att man ökar anläggningens tillgänglighet.
- Ökad produktkvalitet genom att ansvarsmedvetandet och prestationsberedskapen stärks.³⁹

Således: Inom bilindustrin smälter integrerade arbetsinsatser och flexibel automatisering ihop till en ny rationaliseringsansats.⁴⁰

Detta medför att arbetarna kommer att kunna kontrollera sin arbetssituation på ett helt annat sätt än tidigare. Men varför skulle företagsledningen tolerera en sådan situation, där många viktiga faktorer har hamnat utanför dess kontroll, frågar sig Kern och Schumann.⁴¹ Deras svar är att detta delvis beror på ett inneboende "förändringstvång" i den nya teknologin, men att frågan också rymmer mer psykiska och politiska dimensioner:

"... ett förändrat sätt att betrakta arbetarna på, som långsamt vinner allt fler anhängare inom bilindustrin. En insikt vinner terräng som går ut på att om man gestaltar arbetet på ett sätt som tar arbetaren på allvar, om uppgifterna stimulerar arbetarens kompetens och inte förstör den, så strider detta inte 'naturlagsmässigt' mot företagets intressen utan det kan också skapa en större motivation."⁴²

Kern och Schumann menar att företagsledningens behov att säkra sin kontroll över arbetsprocessen inte förefaller vara lika stort som tidigare. De prestationspolitiska intressena garanteras ändå, men nu via andra mekanismer än de direkt kontrollutövande. Exempelvis finns det material- och produktionsstyrning med fastlagda arbetspens och prestationsrelaterade lönesystem, som garanterar att arbetarnas inflytande inte går alltför långt. Men trots dessa och andra liknande inskränkningar hävdar ändå Kern och Schumann att det är något kvalitativt nytt som nu sker, något som bidrar till en ny bild av arbetaren och som därigenom kan utgöra grunden för ett personalpolitiskt omtänkande.⁴³ Starka krafter inom företagsledningen betraktar inte längre arbetaren som en systemmotståndare som sätter sig på tvären, utan som en i och för sig hårdflitad men i sista hand kompromissförmögen person som bevakar sina intressen. Genom att arbetaren inser sitt beroende av företaget kommer han inte heller att spämma bågen för hårt.⁴⁴ Den ekonomiska krisen fungerar dessutom som en barnmorska för dessa nya produktionskoncept, skriver Kern och Schumann.⁴⁵

Hur ser då sysselsättningen inom den västtyska bilindustrin ut? Antalet anställda steg till över 300 000 år 1980. Därefter har antalet

sjunkit något. Tjänstemännen har därefter fortsatt att öka medan arbetarna minskar. Det är svårt att förutse hur antalet anställda kommer att förändras framöver, men en sak är åtminstone säker, menar Kern och Schumann: "Den moderniseringsprocess som har satt branschen i rörelse kräver sitt pris. Den kostar arbetsplatser, man vet bara ännu inte hur många."⁴⁶

I stora drag är bilarbetarna fördelade på följande kategorier: 70 % arbetar direkt i produktionen eller i produktionsnära avdelningar. Ungefär 10 % av arbetarna arbetar med kvalitetskontroll och 20 % i typiska yrkesarbetaravdelningar, därav cirka hälften som underhållsarbetare och hälften som yrkesarbetare av typen verktygsmakare.⁴⁷

Reprofessionalisering, lagarbete och specialisering

De förändringar som man idag börjar ana beskrivs av Kern och Schumann som "reprofessionalisering av produktionsarbetet" och "specialisering av det 'indirekta' arbetet på en högre nivå än tidigare".⁴⁸ Kern och Schumann menar att förändringarna inom karosseritillverkning är särskilt genomgripande.

Inom bilindustrin har begreppet lagarbete alltmer blivit ett honnörsord. Med detta förstår man medarbetare som tar ansvar och i viss utsträckning fattar egna beslut.

"Taylorismen innebar ju strikt kontroll uppifrån. Teambegreppet betyder att man finner sig i motsatsen: det institutionaliserar en brist på kontroll hos ledningen."⁴⁹

I sin gamla undersökning "Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein" fann Kern och Schumann att det sk repetitiva delarbetet utgjorde en betydande del av det totala antalet arbeten. Nu konstaterar de att det förlorat sin ställning:

"Om vi tidigare var tvungna att tala om produktionsarbetets polarisering, om motsättningen mellan det relativt kvalificerade anläggningskontrollarbetet och den okvalificerade sysselsättningen som Lückenbüsser (ung den som fyller upp luckan, DB

och BH) vid delautomatiserade maskinsystem, så har under tiden en av de bågiga polerna nästan smält bort."⁵⁰

Det är här fråga om reprofessionalisering. Särskilt lyfter Kern och Schumann fram den ökade betydelse som underhållsspecialister och kvalitetsprovare får.⁵¹

Kern och Schumann betonar dock att den bild de målar upp inte kommer att förverkligas i morgon eller ens 1990. Det finns idag exempelvis bara ungefär 1000 riktiga "Strassenführer" (som övervakar ett automatiserat produktionsavsnitt) i den västtyska bilindustrin, parallellt med mer än 100 000 traditionella arbeten.⁵²

Klimatet för dessa nya idéer är för närvarande mycket gynnsamt menar Kern och Schumann.⁵³ Företagsledningarna har med andra ord återupptäckt yrkesarbetaren inom bilindustrin. Även om det finns likheter vad avser status och lön så skiljer sig den nye typen av bilarbetare från den "gamle" hantverkaren både med avseende på vilken funktion han har i produktionen och vilka slags kvalifikationer arbetsuppgifterna kräver. De förändringar som nu börjar genomföras får dock inte tolkas som att man är på väg tillbaka till någon slags prestationsidyll från tiden för det orationaliserade företaget.⁵⁴ I de nya typer av arbete som uppstår inom bilindustrin kombineras å ena sidan ett kvalificerat arbete med ökade möjligheter att påverka sitt arbete med å andra sidan en hög stressbelastning och få vilopunkter. Det är ett "förtäta" arbete som emellertid också lämnar utrymme för egna initiativ. Dessa nya arbetstyper är mer motsättningsfulla än tidigare, då vissa yrken tenderade att uppvisa många negativa kännetecken, som hög belastning, få vilopunkter, föga självständighet och låga kvalifikationskrav medan andra yrken till övervägande delen uppvisade positiva drag.

Varning för extrapoleringar

Kern och Schumann betonar vid flera tillfällen att de använder sig av "Cross examination"⁵⁵ och skriver, med referens till Comte, att det gäller att "voir pour prévoir".⁵⁶ Förutsägelser har, i den sociologitradition där Kern och Schumann känner sig hemma, varit "bryggan" framför andra till en samhällelig praxis.⁵⁷ I detta sammanhang anknyter Kern och Schumann också till Max Horkheimer:⁵⁸

”Denna kommande utveckling inom företagen, som ännu återstår att förverkligas, ville vi försöka beakta för att inte till slut stå där blott och bart som skrivare av rationaliseringsbiografier. Detta därtill i en fas som kännetecknas av att de koncept som nu gäller snart kommer att hamna på rationaliseringshistoriens sophög. Vi såg oss alltså tvungna till att föregripa utvecklingen, ett tvång som låg i sakens själva natur. Det rörde sig om prediktion i Horkheimers mening, alltså till historiska förutsägelser.”⁵⁹

I Västtyskland har man stora förväntningar på industrisociologin när det gäller prediktioner om förändringar i industrin. Kern och Schumann menar att industrisociologerna nu inte — som så ofta hittills — får komma dessa förväntningar på skam. Därför beslöt de att genomföra sin nya studie. ”Vi betraktar denna studie . . . som ett bidrag till en konstruktiv förnyelse av den västtyska industrisociologin.”⁶⁰

För att kunna göra förutsägelser räcker det idag inte med oreflekterade extrapoleringar av det som är empiriskt observerbart.⁶¹ Vi befinner oss nu i en situation som präglas av stora politiska och ekonomiska förändringar, menar Kern och Schumann. Att som förutsägelse enbart göra förlängningar av nuvarande trender kan bara leda till felslut, menar de; dagens utvecklingstendenser låter sig inte på ett enkelt sätt förlängas och morgondagens utveckling låter sig inte deduceras teoretiskt.⁶²

Kerns och Schumanns kritiker

I Nr 11 (Juni 1985) av *Mitteilungen* från SOFI Göttingen ger Kern och Schumann ett svar till dem som kritiserat deras nya undersökning (sid 56—65). Kern och Schumann konstaterar att nästan ingen bland deras kritiker förnekat att nya produktionskoncept (eg. ”Produktions- und Arbeitsansatzkoncepte”) är ett faktum; många har till och med låtit förstå att de var först med att upptäcka saken.

Efter att ha konstaterat denna — för dem själva något förvånande — enighet, pekar Kern och Schumann ut följande tre frågor där delade meningar trots allt råder (vi citerar deras egen sammanfattning):

”a) Vilken empirisk räckvidd har de till de nya produktionskoncepten knutna fenomenen? Handlar det snarare om den bild företagsledningen ger av sig själv än om en gripbar realitet? Och om det handlar om mer än vackra ord: är de nya produktionskoncepten bara speciella fenomen eller har de verkligen bredare giltighet?

b) Den andra frågan gäller tolkningen av de nya produktionskoncepten med avseende på hur formerna för den kapitalistiska rationaliseringen förändrats. Förblir de nya produktionskoncepten inom ramen för de kapitalförmeringsstrategier vi redan känner till, eller markerar de i själva verket en ny version — som gäller själva kärnan — av det kapitalistiska rationaliseringsbegreppet.

c) Till sist de samhällspolitiska slutsatserna. Är det farorna för de anställda som betyder mest, vilket skulle innebära att de nya produktionskoncepten borde mötas med en fackföreningspolitik i första hand inriktad på försvar, eller bär de dessutom på socialt progressiva moment som man kan ta fasta på och vidareutveckla som ett led i en samhällelig moderniseringspolitik?”⁶³

Vi (DB och BH) gjorde våren 1985, när Kerns och Schumanns allmänna resultat varit kända och diskuterats något år och deras bok nyss utkommit av trycket, en månadslång odysse till de viktiga västtyska centra för kvalifikationsforskning och industrisociologi (Berlin, Göttingen, München, Frankfurt, Bielefeld, Hamburg), och slogs av att Kerns och Schumanns resultat — som de nu själva noterar — diskuterades överallt men knappast ifrågasattes någonstans. Argumentet Det-är-vad-vi-alltid-har-sagt var nog det vi hörde oftast.

Sedan dess har vi vid ytterligare besök i Förbundsrepubliken och genom att följa den skriftliga diskussionen försökt urskilja frontlinjerna i diskussionen om ”de nya produktionskoncepten”. Följande argument förefaller att vara de hittills viktigaste (men diskussionen är förmodligen bara påbörjad).

ISF-München

I München ligger *Institut für Sozialwissenschaftliche Forschung, ISF*. Det är i muntliga och skriftliga diskussionsinlägg från ISF som den första

mer utförliga kritiken hittills mot Kerns och Schumanns nya undersökning formulerats.⁶⁴

ISF leds av Burkart Lutz och Norbert Altmann. Redan Kerns och Schumanns gamla undersökning har nagelfarits av Münchenforskarna, oenigheten har tidvis varit avsevärd.

I fråga om den tidigare undersökningen gick kritiken bl a ut på att Kern och Schumann på ett otillåtligt sätt aggregerade resultat från observationer av enskilda arbetsplatser. Den industriella utvecklingen med dess olika konsekvenser låter sig inte fångas via aggregerade idiografiska studier. Denna kritik gäller enligt ISF-forskarna också Kerns och Schumanns nya undersökning.

Vidare menar ISF-forskarna, utan att förneka existensen av de nya produktionskoncepten, att Kern och Schumann övervärderar deras betydelse. Deras utbredning och de förändringar de kommer att medföra är mer begränsade än Kern och Schumann vill tro.⁶⁵

Burkhart Lutz har vidare ifrågasatt om det som Kern och Schumann registrerat som rationaliseringar på verkstadsgolvet verkligen är resultatet av åtgärder riktade mot arbetarna. Han menar att det i stället kan vara fråga om verkningar av genomgripande rationaliseringar på företagens tekniska avdelningar. Efter att i många år ha befunnit sig i lä undan rationaliseringarnas hårda vindar drabbas nu också teknikerna själva.

ISF-forskarna ifrågasätter också Kerns och Schumanns tes att alla hittills kända former av kapitalistisk rationalisering har betraktat det levande arbetet som ett hinder, som det gällt att övervinna och helst eliminera. Målet för rationaliseringar är och har varit ett annat, nämligen ett maximalt utnyttjande av arbetskraften, vilket kunnat ske på olika sätt beroende på produktivkrafternas utvecklingsnivå, den specifika tekniska och organisatoriska kontexten m m.⁶⁶

Som nämnts vill ISF-forskarna inte ifrågasätta att de nya produktionskoncepten existerar. Tvärtom. Klaus Düll har påtalat att Kerns och Schumanns nya resultat har sina motsvarigheter i tidigare studier av förändrade former för arbetskraftsutnyttjande, bland annat sådana som genomförts vid ISF-München, däribland undersökningar om hur olika grupper av yrkesarbetare deltar i rationaliseringsarbetet, "facharbeitergestützten Rationalisierung"⁶⁷, undersökningar av nya former för prestationspolitik i samband med en förändrad arbetsorganisation⁶⁸ samt undersökningar av företagens egna intressen av arbets-

kraftens kvalificering.⁶⁹ Just studier av företagsledningsstrategier har varit en münchenspecialitet (den s k "Münchener Betriebsansatz").

IfS-Frankfurt

Vid det traditionsrika *Institut für Sozialforschung* i Frankfurt am Main har sedan slutet av sextioalet arbetet haft sin tyngdpunkt i industri-sociologi, och inriktningen har i jämförelse med de andra betydande industrisociologiska forskningscentra varit, om man så vill, mer ortodoxt ekonomikritisk. I synnerhet har inspirationen från de i kretsen kring det gamla Institutet tämligen perifera Franz Neumann och Alfred Sohn-Rethel haft betydelse (medan man alltsedan Adornos död på många sätt brutit med frankfurttraditionens mer bekanta huvudfårar). Detta innebär att IfS-forskarna mer än andra betonar de ekonomiska formbestämningarna, i synnerhet arbetets och teknikens subsumtion under värdeförmeringen och att de i Sohn-Rethels efterföljd undersökt motsättningen mellan tidsekonomi och marknadsekonomi.

Denna plattform har inneburit att IfS-forskarna under en följd av år framstått som "teoretikerna" framför andra inom det västtyska industrisociologiska forskningsfältet, medan SOFI-forskarna representerat den andra ytterligheten, dvs det omfattande och trägna empiriska arbetet. Sålunda har också Kerns och Schumanns nya undersökningsresultat bemötts med viss skepsis. Empiriska detaljiakttagelser duger inte som underlag när den aktuella rationaliseringen skall förklaras.

Gerhard Brandt (till nyligen institutföreståndare och tongivande teoretiker vid IfS) har rest en rad frågor: Hur skall egentligen det "paradigmskifte" som Kern och Schumann benämner "de nya produktionskoncepten" förklaras? Varför tog inte Kern och Schumann chansen att göra en uppföljningsstudie till den gamla, med bevarad jämförbarhet, vilket hade varit av större värde för förståelsen av förändringarna under mellantiden? Och hur stabil är egentligen den nya situation som Kern och Schumann menar präglar företagen idag? Vad talar för att den kommer att utbredas också till andra områden?⁷⁰ Andra från IfS-Frankfurt har betonat att arbetskraften hanteras på mycket olikartade sätt. Så länge de nya produktionskoncepten bara gäller en minoritet, kan man hålla med om att de finns, och t o m in-

stämman i Kerns och Schumanns prognos, men det finns ingen anledning att tala om paradigmskifte.⁷¹ Och genomgående tycks kritiken från IfS-Frankfurt gå ut på att Kern och Schumann inte *förklarar* de fenomen de beskriver.

Wissenschaftszentrum Berlin

Bland industrisociologerna vid Wissenschaftszentrum Berlin (WZB) finns skilda inriktningar, men en tyngdpunkt har varit den s k "kontrollansatsen" och inriktningen på kopplingen mellan produktion och politik.⁷² "Politik" ges här en speciell innebörd, används på många nivåer och tenderar att flyta samman med begreppen makt och kontroll. (På WZB finns åtskilliga politologer, och sociologernas dominans är inte lika stor som på de redan nämnda centra.) Eftersom forskare vid WZB lagt stor vikt vid vad som händer på koncern-nivå, är man något skeptisk till detaljstudier av arbetssituationer av den typ som tack vare Kern och Schumann blivit mönsterbildande. Dock har vi även från WZB-forskarna hört instämmanden i Kerns och Schumanns allmänna iakttagelser. Så har exempelvis den stora internationella MIT-undersökningen av bilindustrin — till vilken Knuth Dohse, Ulrich Jürgens, Thomas Malsch m fl vid WZB bidragit med studier av bilindustrin i Västtyskland, USA, Storbritannien och Japan — lett fram till resultat som är väl förenliga med Kerns och Schumanns⁷⁴, även om WZB-forskare nämner att det kan leda vilse att, som Kern och Schumann, begränsa perspektivet till ett enda land: utvecklingen är internationell och kan bara förstås som sådan.

Projektgruppe Automation und Qualifikation

Projektgruppe Automation und Qualifikation är en tvärvetenskaplig projektgrupp verksam vid psykologiska institutionen vid Freie Universität i Västberlin och Hochschule für Wirtschaft und Politik i Hamburg.⁷⁴ Gruppen leds av psykologen Frigga Haug och har sedan 1970-talets början publicerat en rad böcker och artiklar kring automation och arbetsförhållandena under automatiserad produktion. Speciellt har gruppen koncentrerat sig på frågor som berör kvalifikationskrav och utbildning. Från början gick projektgruppen, PAQ, ut i en hård konfrontation gentemot Kern och Schumann, vars "polari-

seringstes" var allmänt accepterad (en annan fråga om de verkligen själva formulerat en sådan tes eller om det var något som uppstod i receptionen av Kerns och Schumanns första stora undersökning). Likaså tog de starkt avstånd från Harry Braverman och de teser han utvecklar i *Labor and Monopoly Capital*. I anslutning till huvudfåran inom traditionell marxism återvänder PAQ ofta till produktivkrafternas växt som förklaringsgrund (låt vara att de i vissa avseenden också kritiserat samma traditionella marxism-leninism). Därtill menar PAQ att det ur politisk synpunkt är farligt att tro att utvecklingen leder till "dekvalificering" (Braverman) eller "polarisering" av kraven på yrkesskicklighet (Kern och Schumann).

PAQ betonar istället nödvändigheten av att uppmärksamma de möjligheter som existerar till ett bättre arbete med ökad kvalifikation och kontroll över arbetsprocessen. Bravermans teser och polariseringstenen benämner de "eländesdiskursen" (Verelendungsdiskurs). Projektgruppe Automation und Qualifikation menar att denna eländesdiskurs kan leda till passivitet och förvärrade förhållanden. De hävdar vidare att om forskare främst pekar på tendenser till dekvalificering i arbetslivet kan detta tas till intäkt för att minska på utbildning och utbildningskrav. På detta sätt kan polariserings- och dekvalificeringsresonemang bli till självuppfyllande profetior:

"Eländesdiskurs, med detta menar vi åskådningar, teorier och politiska program, som utgår ifrån att ett speciellt verksamt medel för att höja handlingsberedskapen är att upplysa de arbetande om att deras situation ständigt försämras. Vi menar att detta koncept helt har misslyckats. Mot detta ställer vi något man skulle kunna kalla självverksamhetsdiskursen (Selbsttätigkeits-Diskurs): studier av de nya villkor som uppstått för handling och hur de skall utnyttjas."⁷⁵

PAQ är på många sätt inspirerade av den s k kritiska psykologin, vars främsta företrädare torde vara psykologiprofessorn Klaus Holzkamp vid psykologiska institutionen, Freie Universität Berlin. Utifrån detta perspektiv blir det viktigt att betona arbetarnas aktiviteter och handlingar som något självständigt, dvs något som inte uttömmande kan förklaras med hänvisning till utifrånkommande krafter. Inom den kritiska psykologin betonar man också, på ett mer

allmänt plan, att utvecklingen rymmer både möjligheter och begränsningar. Dessa två perspektiv är i mycket också det som särskiljer PAQ på den västtyska industrisociologiska arenan. Här ligger också, enligt vår mening, deras styrka och svaghet.

Inom västtysk industrisociologi finns olika bud ifråga om analysen av förhållandet mellan teknik och arbetsorganisation. En vanlig ansats innebär att man beskriver tekniken och dess utvecklingsnivå, en beskrivning som i nästa steg relateras till det arbete som utföres. På så sätt skulle man erhålla en bild av hur tekniken påverkar arbetet. Detta är det förfarande som PAQ i många år bekämpat, eftersom det implicerar att tekniken skulle determinera arbetet och arbetsförhållandena. Vidare har PAQ kritiserat andra industrisociologer (inte minst Kern och Schumann) för att använda en måttstock som noga taget utgår från hantverket som det ideala och ursprungliga arbetet. Automationens effekter värderas i jämförelse med hantverket, och inte efter vad det är och kan vara i sig självt. Med en sådan utgångspunkt blir per definition alla nyheter och förändringar, av vad slag de var må, liktydiga med försämringar och dequalificering och degradering av arbetarna. PAQ förespråkar analyser som tar fasta på det nya som skapas i utvecklingen, inte det gamla som försvinner.

När Kern och Schumann publicerade sin nya undersökning jublade Projektgruppe Automation und Qualifikation: det där har vi ju alltid sagt. Kern och Schumann har nu bytt sida. Frigga Haug skriver, efter att ha hört en av Kerns och Schumanns första presentationer av sina resultat:

”Om man läser de undersökningar som sedan 1977 årligen publicerats av PAQ eller åtminstone de mellan 1980 och 1983 utgivna fyra empiriband, kan man förundrat slå fast att där presenterats helt likartade resultat och positioner. Detta är kanske inte så intressant i sig, däremot det förhållandet att en position plötsligt rycker in i centrum, som man under många år skratat åt som en orimlig upfattning av en outsider eller som man — utom i utlandet — helt enkelt struntat i. Vi antar att dessa nya protagonister inte har lärt sig något av att studera våra sju böcker.”⁷⁶

Bielefeld

Västtysk industrisociologi har ett bredare register än svensk arbets-sociologi: i hög grad är det fråga om industrisamhällets sociologi. Ändå har forskningen vid SOFI-Göttingen, ISF-München, IfS i Frankfurt och PAQ i Berlin haft industriarbetet i centrum. På andra håll betonas ”industrisamhället” mer. Det gäller bl a vid Universitätt Bielefeld, som lär ha världens största sociologiska fakultet, med ”Arbetets framtid” som en av sina forskningsområden.⁷⁷ Inspirationen från Gorz har varit påtaglig på senare år. Bland Bielefeld-forskarna torde idag Niklas Luhmann, Claus Offe och Johannes Berger öva mest inflytande på sociologin, vilket är märkbart också i de industrisociologiska diskussionerna.

Offes syn på Kerns och Schumanns nya undersökning kan sammanfattas så här: Det är oklart hur stor procentsats av den totala arbetsstyrkan som kommer, eller kan komma, i åtnjutande av de nya produktionskoncepten. Högst 20 %, har Kern och Schumann sagt i samtal, men det skriver de inte. Offe för sin del tror att 5 % ligger sanningen närmare. Politiskt representerar Kern och Schumann en ”produktivitetssyndikalism”.

Också andra forskare inom forskningsområdet ”Arbetets framtid” betvivlar att Kern och Schumann lyckas peka ut avgörande förändringar. Hans-Joachim Braczyk hävdar att titeln till Kerns och Schumanns bok i stället för *Das Ende der Arbeitsteilung* kunnat vara ”Arbeitsteilung nach der Wende”. Fabulla framkastar tanken att arbetarna som Kern och Schumann intervjuat kanske uttalar sig så positivt om ny teknik och de nya produktionskoncepten eftersom nu, till skillnad från tidigare, de arbetare som blir överflödiga inte kan räkna med att återanställas — hellre anställd på en arbetsplats med nya produktionskoncept än på ingen arbetsplats alls!

Christof Wehrsig menar att Kern och Schumann genomför en omvändning av den traditionella synen på förhållandet mellan teknik och social anpassning. Tidigare har de tänkt enligt modellen att tekniska innovationer leder till eller kräver social anpassning. Nu tror de istället på modellen flexibel anpassning av de tekniska möjligheterna.

Tjänstemännens framtid — projekt vid SOFI-Göttingen

Förmodligen har den här refererade diskussionen om Kerns och Schumanns nya undersökning bara börjat. Den torde framöver bli en självklar jämförelsepunkt när nya undersökningar presenterar sina resultat. Här skall vi avslutningsvis nämna en omfattande studie som behandlar problem liknande dem som Kern och Schumann studerat, och som — trots att metoderna är delvis andra, och att man studerat tjänstemännens arbete, inte industriarbetet — kommit till mycket likartade resultat.⁷⁸

Också denna undersökning har genomförts vid SOFI-Göttingen, under ledning av Martin Baethge. Den empiriska datainsamlingen slutfördes i slutet av 1981, och nu föreligger en 2 500 sidor mycket preliminär slutrapport. En skriver Martin Baethge och Herbert Oberbeck på en mer hanterlig volym, *Zukunft der Angestellten* (prel titel, ca 400 sidor).

Denna studie av "tjänstemännens framtid" (rubriken anspelar på Georges Freidmanns klassiska arbete från 1950 vars tyska översättning heter *Zukunft der Arbeit*) analyserar hur arbetet förändrats inom 1.banker, 2.försäkringsbolag, 3.administrativt arbete i industrin, 4.handel och 5.kommunal förvaltning.

Trots att undersökningarna skiljer sig avsvårt i metodiskt avseende kommer Baethge m fl och Kern och Schumann till närmast identiska allmänna resultat: dequalificeringstesen vederläggs för såväl industriarbetarnas som tjänstemännens vidkommande.

Också Baethge m fl finner att arbetsgivarna föredrar alltmer integrerade former av arbetsorganisation. Det handlar inte längre om att taylorisera det enkla arbetet, utan om att utnyttja de anställdas färdigheter och kunskaper, och att föra samman arbetsuppgifter av skilda slag liksom arbetsfunktioner som tidigare varit åtskilda. Inom försäkringsbranschen finns t ex en tendens till att skapa all round-tjänstemannen, som kan hantera inte bara olycksfallsförsäkringar utan även pensions- och fastighetsförsäkringsärenden, och som därtill är socialt begåvad och kundorienterad.

Detta är den ena tendensen: mer mångsidiga och kvalificerade arbetsuppgifter. Den andra aktuella tendensen är att vissa drabbas inte

av att få okvalificerade arbetsuppgifter, utan av att bli utan arbete! Ingen har behov av okvalificerad arbetskraft. Tidigare har man inom västtysk industrisociologi talat om *Lückenbüsser*, ett ord med innebörden "ersättare" inom typografispråk etc "spaltfyllnad"; fortfarande 1970 talade Kern och Schumann om industriarbetets *Lückenbüsser*, dvs de som fyller igen luckorna dit automationen ännu inte nått. Men idag är det just dessa *Lückenbüsser* som försvinner. Kvar blir arbetsuppgifter som är mer komplexa och som innesluter mer av beslutsande funktioner. Baethge m fl tror att sådant arbete i en framtid kommer att bli det dominerande bland tjänstemännen — så är dock långt ifrån fallet idag.

Orsaken är att lönsamhetskraven driver utvecklingen i denna riktning. Skillnaden mellan lönekostnaderna för kvalificerad och okvalificerad arbetskraft är för obetydlig för att företagen skulle vilja ta de risker som är förenade med att investera i okvalificerad arbetskraft.

För de anställda är situationen således denna: somliga blir helt utan arbete, inte så mycket på grund av avskedanden som på grund av att de västtyska företagen inte nyanställer i större omfattning. Därtill kommer att branschernas och storföretagens interna arbetsmarknad — och utbildning med åtföljande rekrytering inom företagen — blir allt viktigare. Den externa arbetsmarknaden blir allt mindre viktig för företagen. Detta gäller inte bara de största utan även medelstora tjänsteproducerande företag, t ex åtskilliga försäkringsbolag i mellanstorlek.

Vissa skillnader finns mellan Baethges med fleras tjänstemannastudie och Kerns och Schumanns industriarbetsstudie. De senare talar om en "reprofessionalisering" i industrin, dvs ett återvändande till ett yrkeskunnande som varit på väg att gå förlorat, en "återerövring av produktionsintelligens" (i sammanhanget är det viktigt att veta att yrkesarbetarna i Tyskland av tradition haft stort inflytande över arbetsorganisationen). Baethge m fl noterar att förhållandena för tjänstemännen är annorlunda: Administrativa och liknande arbetsuppgifter är fördelade på dels mer självständigt och kvalificerat arbete, dels "hjälpfunktioner" typ sekreterarbete. Det är den sistnämnda gruppen som utsatts för långtgående tayloristisk arbetsdelning och som de senaste 10—15 åren minskat mest i antal. För dessa senare grupper är det inte fråga om återerövring av gammalt yrkeskunnande, det är radikalt nya möjligheter som öppnar sig idag.

Så långt undersökningen av "tjänstemännens framtid". För övrigt överväger Baethge och Oberbeck att den bok som skall redovisa slutresultaten inte som planerat skall heta *Zukunft der Angestellten*, utan i stället *Systematische Rationalisierung* — deras huvudpoäng är att det inte längre är enskilda funktioner utan *företaget som system* och *förhållandet till marknaden* som rationaliseras. De menar sig iakttä en kraftig omsvängning i företagsstrategierna: kampen om marknadsandelar är nu ojämförligt mycket viktigare än de obetydliga besparingar som kan göras genom taylorisering av arbetsuppgifter, minimering av produktionens styckekostnad etc. Idag kan man inte längre addera observationer av och data om enskilda arbetsplatser och arbetsfunktioner. Med andra ord: det är omöjligt att bedriva industri-sociologi som man, också vid SOFI-Göttingen, gjorde för tjugo år sedan, när Kern och Schumann påbörjade sin mönsterbildande studie av industriarbetet och arbetarmedvetenhet.

Noter

1. Denna uppsats innehåller, förutom det som presenterades vid seminariet den 7 maj 1985 på Foresta, också avsnitt som presenterats vid UHÄ:s seminarium om kvalifikationsforskning den 17 september 1985. Vissa delar kommer från Broadys HSFR-finansierade projekt "Socialisation och kvalifikation" och från Helgesons kommande avhandling *Arbete, teknik, ekonomi. Förståelseformer inom modern industrisociologi* (Luleå 1986). Den tidiga undersökning av Kern och Schumann som ofta återopas i texten redovisades mest utförligt i *Industriarbeit und Arbeiterbewusstsein*. Frankfurt am Main: EVA 1970.
2. Kern, H, Schumann, M: *Das Ende der Arbeitsteilung? Rationalisierung in der industriellen Produktion*, Verlag C.H. Beck, München, 1984, s 19.
3. *SOFI-Mitteilungen*, nr 10 1984, s 13 (hädanefter: 1984b).
4. A a 1984, s 26 ff.
5. A a 1984, s 50 ff.
6. A a 1984, s 155.
7. A a 1984, s 245.
8. Kern och Schumann vid andra kollokviet i serien *Industriesociologischer Technikbegriff*, Frankfurt 25—26 nov 1983, maskinskrivet referat, s 7.
9. Denna Kerns och Schumanns tidigare avsikt finns dokumenterad i "Rationalization and the Behaviour of Workers — Conceptual Ideas and Hypotheses for New Research" i *Industrial and Economic Demo-*

cracy, Vol I, 1980, sid 541—570; se särsk s 544, där författarna påtalar att deras ambition att göra en uppföljningsstudie förhindrar dem att ta full hänsyn till den berättigade kritik som riktats mot deras tidigare undersökning.

10. Kern och Schumann a a 1984, s 13.
11. A a 1984, s 14.
12. A a 1984, s 14—15, a a 1983, s 7.
13. A a 1984b, s 1.
14. Se exempelvis Kern och Schumann: "Rationalisierung und Arbeiterverhalten. Ansatz und erste Befunde einer Folgestudie zu 'Industriearbeit und Arbeiterbewusstsein' " i *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 24/1982, s 105—131.
15. A a 1982, s 107.
16. A a 1984, s 16.
17. A a 1984, s 17 ff.
18. A a 1982, s 107.
19. A a 1984, s 322.
20. A a 1984, s 51.
21. A a 1984, s 41.
22. A a 1984, s 42.
23. A a 1984, s 42.
24. A a 1984, s 40—43.
25. A a 1984, s 44.
26. A a 1984, s 42.
27. A a 1984, s 43.
28. A a 1984, s 45.
29. A a 1984, s 44 f.
30. A a 1984, s 47.
31. A a 1984, s 48.
32. A a 1984, s 50.
33. A a 1984, s 49.
34. A a 1984, s 49.
35. A a 1984, s 49.
36. A a 1984, s 59.
37. A a 1984, s 50.
38. A a 1984, s 64.
39. A a 1984, s 51.
40. A a 1984, s 51.
41. A a 1984, s 88.
42. A a 1984, s 88.
43. Kern och Schumann vid andra kollokviet i serien "Industriesociolo-

gischer Technikbegriff'', Frankfurt 1983-11-25, maskinskrivet referat, s 14.

44. A a 1983, s 15.
45. A a 1983, s 14.
46. A a 1984, s 73.
47. A a 1984, s 74.
48. A a 1984, s 74.
49. A a 1984, s 86.
50. A a 1984, s 89.
51. A a 1984, s 97.
52. A a 1984, s 98.
53. A a 1984, s 98.
54. A a 1984, s 99.
55. A a 1984, s 33. Se också H Kern: *Empirische Sozialforschung*. München: C H Beck 1982, sid 76 ff, 163 ff.
56. Kern och Schumann: "Limits of the Division of labour", övers Carol Claxton-Vatthauer, Ms till *Industrial and Economic Democracy* 1985, under tryckning. Denna uppsats är en översättning av Kerns och Schumanns presentation (1984b) av sitt projekt i SOFI-Mitteilungen Nr. 10/ November 1984: "Industriearbeit im Umbruch — Versuch einer Voraussage".
57. A a 1984b, s 2.
58. M Horkheimer: "Zum Problem der Voraussage in den Sozialwissenschaften". *Zeitschrift für Sozialforschung*, II, Heft 3 1933, s 407—412.
59. A a 1984b, s 3.
60. A a 1985, s 4 (vi har inte funnit denna formulering i någon av de tyska originaltexterna).
61. A a 1984b, s 1.
62. A a 1984b, s 2: "Die Bemühungen einer Deduktion konkreter Entwicklungen (z.B. 'Abstraktifikation der Arbeit') aus allgemeinen Theorien (z.B. 'reelle Subsumtion unter's Kapital') mögen als Abstraktionen ihre Verdienste haben. Triftige Verlaufsaussagen haben sie nach aller Erfahrung nicht gebracht."
63. Kern och Schumann: "Replik". *SOFI-Mitteilungen* 11/1985 (1985b), s 56.
64. B Lutz, vid det andra kollokviet i serien "Industriesoziologischer Technikbegriff'', Frankfurt 25—26 nov 1983; K Düll: "Gesellschaftliche Modernisierungspolitik durch neue 'Produktionskonzepte'?", *WSI-Mitteilungen*, XXXVIII, Nr 3, März 1985, s 141—145; K Düll: *Einige kritische Überlegungen zum Ende der Arbeitsteilung. Korreferat zum Vortrag von Horst Kern und Michael Schumann: 'Industriearbeit im Um-*

bruch — Versuch einer Voraussage'. (Stencil). 22. Deutscher Soziologentag, Dortmund 9—12 okt 1984; Egna samtal med Norbert Altmann, Klaus Düll, Ingrid Drexel, Rainer Schultz-Wild, Werner Sengenberger, Günter Bechtle, Fritz Böhle, Dieter Sauer, Hartmut Hirsch-Kreinsen.

65. B Lutz, a a 1983, maskinskrivet referat s 26.
66. K Düll, a a 1985, s 143 f.
67. I Asendorf-Krings: *Facharbeiter und Rationalisierung — das Beispiel der grossbetrieblichen Instandhaltung*. Frankfurt/München: Campus 1979.
68. N Altmann/P Binkelman/K Düll: "Neue Arbeitsformen, betriebliche Leistungspolitik und Interessen der Beschäftigten", *Soziale Welt*, XXXIII, Heft 3/4 1982.
69. I Drexel/C Nuber: *Qualifizierung für Industriearbeit im Umbruch. Die Ablösung von Anlernung durch Ausbildung in Grossbetrieben von Stahl und Chemie*. Frankfurt/München: Campus 1979.
70. G Brandt vid det andra kollokviet i serien "Industriesoziologischer Technikbegriff'', Frankfurt 25—26 nov 1983 (maskinskrivet referat, s 32f; vid detta tillfälle förelåg Kerns och Schumanns nya resultat ännu inte i bokform).
71. Thomas von Freyberg vid samma tillfälle (referat, s 31).
72. En representativ bild av denna inriktning ges i *Leviathan Sonderheft* 5/1983, "Arbeitspolitik. Materialien zum Zusammenhang von politischer Macht, Kontrolle und betrieblicher Organisation der Arbeit", utg. U Jürgens och F Naschold.
73. Ulrich Jürgens, Wissenschaftszentrum Berlin, samtal januari 1985; U Jürgens, K Dohse och T Malsch: *New Production Concepts in West German Car Plants* (stencil). Berlin: WZB 1985.
74. Bland PAQs medlemmar har vi i olika sammanhang talat med Frigga Haug, Helga Karl, Rolf Nemitz, Christof Ohm, Nora Rätzhel, Werner van Treeck, Thomas Waldhubel, Silke Wenk, Gerhard Zimmer.
75. Projektgruppe Automation und Qualifikation: *Automationsarbeit. Empirische Untersuchungen. Teil 2*. Berlin: Argument Verlag 1981, s IX.
76. F Haug: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Vol 35, Nr 1—2 1984, s 217.
77. I Bielefeld har vi samtalat med bland andra Gert Schmidt, Claus Offe, Christoff Vehrsig, Karl A Otto, Jürgen Feldhoff, Michael Otte, Hans-Joachim Braczyk.
78. Det följande bygger på samtal med Martin Baethge och Herbert Oberbeck, SOFI-Göttingen, samt på visst stencilrat material som hittills publicerats från undersökningen, vars monstruösa fullständiga rubrik lyder "Entwicklungstendenzen von Ausbildungs- und Beschäftigungs-

strukturen im Angestelltenbereich unter den Bedingungen eines erhöhten Angebots von Absolventen weiterführender Bildungseinrichtungen und fortschreitender Rationalisierung''.